

Din Öğretiminin Sosyolojik Boyutu ve Beliren Sorunlar

Doç.Dr. Fazlı ARABACI*

Türkiye'de 81. yıl dönümünü kutladığımız Cumhuriyetin kuruluş mantığı, kurucu aklı dikkate alınırca, her zaman yeni bir sıçrama yapmanın imkânlarını sunan bir yapıyı içerdiği görülecektir. Ancak yaklaşık yetmiş yıldan beri Atatürk'ten sonra geçen zaman sürecinde zihinsel ve kültürel kodlarımızı belirleyen yapıların ideolojik kaygılardan arınarak yeterlice sorgulanmaması ve bu alanda gerekli entelektüel gayretlerin gösterilememesi bizi gerek fen bilimleri ve buna bağlı teknolojik bilgiler alanında gerekse sosyal bilimler alanında ithal bilgilere mahkûm etmiştir. Bu bağımlılığı giderme bağlamında yapılan girişimler olsa da günü birlik siyasetlerin yararcı yaklaşımlarıyla buharlaştırıldığından, entelektüel kekemeliklerin yarattığı kargaşa ortamında, tarihî yanlışlıkların temelsiz ve ufuksuz bakış açılarıyla şekillenen toplumsal gerçekliklerimizin bir parçası olan dinî sosyal gerçekliğimiz problemlili halini ve bunun yol açtığı istikrarsızlıkları korumaktadır.

Toplumsal alanda bu istikrarsızlıklara yol açıcı haliyle sunumu yapılan ve ülkemizde temiz dini duygularla dini anlamaya ve yaşamaya çalışan dindarları muhatap alan din öğretimi, oluşturduğu düşünce ve zihinsel yapılanmaların eyleme dönüştüğü kaotik ortamda, yaşanan ferdi ve toplumsal problemlere cevap verecek bir anlayışı tesis edemez görüntüsü vermektedir. Böyle olunca fert ve toplum hayatını yakından ilgilendiren, toplumun değişim ve dönüşümünde, istikrar ve güvenlik içinde var olması ve ilerlemesi açısından olumlu ya da olumsuz bir etken olarak devreye giren din öğretimi, gerek içerdiği bilgiler açısından gerekse bu bilgilerin toplumsal alanda yol açacağı yankılar açısından toplumsal gerçekliği dikkate almak zorundadır. *Din öğretimi, dünyada değişen paradigmayı, bunun ürettiği dili anlayıp kendi tarihi, sosyal, kültürel evrenini oluşturan bilgi kaynakları ve gerçeklikleriyle yoğuran, tarihi tecrübe ve bulunduğu stratejik konum açısından yorumlayan bir zihniyetin yansıması olmalıdır.*

---

* G.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi

Türk toplumunun stratejik açıdan önemli bir coğrafyada bulunması, diğer alanlarda olduğu gibi örgün ve yaygın olarak özel ve resmi eğitim kurumlarında, din adına, din öğretimi adı altında verilen her türlü bilgi, Türkiye'ye yönelik olarak stratejik hesaplara konu olacak şekilde değerlendirmelere tabi tutulduğundan ulusal bütünlüğü yakından ilgilendirmektedir. Bu bağlamda dinin ideolojik yorumlarıyla oluşturulmaya çalışılan yapılanmalar ve tarihin bir ürünü olarak tevarüs eden alevilik-sünnilik ayrışmasına dayalı ön yargıların eşliğinde gündemde tutulmaya çalışılan sürdürülebilir istikrarsızlık stratejileri son derece anlamlı görünmektedir.

Bir yandan yaşadığımız bölgede küresel hedeflerin ve amaçların gerçekleştirilmesinde odak noktası olan ülkemizin ve toplumumuzun karşı karşıya olduğu sorunlar, diğer yandan özellikle sivil dini oluşumlar tarafından verilen, tarihten ya da körfez ülkelerinden taşınan dini bilgilerle yüklü din öğretiminin şekillendirdiği zihniyetler ve bunların oluşturduğu grupların dışarıda meşruiyet arayışları, din öğretiminde sosyolojik boyuta ayrı bir derinlik katmaktadır.

Son yıllarda yoğun bir şekilde siyasi alanda etkin bir role talip olan dini grupların, meşruiyetlerini bağlı bulunduğu temel kaynaklarından ve yaşadıkları toplumsal gerçekliklerden alacak yerde bölgesel ya da global düzeyde küresel oluşumlarda ararken stratejik hesaplara ve hedeflere konu olmaları, Atatürk'ün "dinen de müstakil olmalıyız" şeklinde dile getirdiği tembihinde ne kadar haklı olduğunu göstermektedir.

Din öğretimi mevcut haliyle ferdi ve toplumsal ihtiyaçlara, yaşanan problemlere yeterli çözüm getiremiyorsa, kendini yenileyecek yerde tarihi tecrübenin dışında yapılmış her hangi bir dini oluşumun, grubun bakış açısıyla sınırlanarak mevcut halini korumak için bir yandan siyasi alandan destek arayıp aynı zamanda siyasi alanı yönlendirmeye çalışırken küresel düzeyde gerçekleştirilen stratejik hedeflere konu oluyorsa, bu durum din öğretiminin bizzat kendisinin çözümsüzlüğün öznesi durumuna geldiğini göstermektedir. İnsanlığa çözüm üretmek, önünü açmak için sonsuzluk alanından gelen ve tarihin dikey ve yatay boyutlarında insanlığın karşılaştığı sonsuzca sorunlara çözüm üretmeyi barındıran dinin, din öğretiminin çözümsüzlüğün öznesi olması hem amacı bakımından hem de kendisine çözüm için başvuran inananlar açısından son derece problemli görünmektedir.

“Din Öğretiminin Sosyolojik Boyutu ve Beliren Sorunlar” konulu tebliğimizin başlığı dikkate alındığında başlığı oluşturan üç kavramın nesnel karşılıklarının kendi bağlamları içinde ve bu üç kavramın nitelediği hususların öğretim sürecine bağlı olarak birbirleriyle olan ilişkilerinde son derece derin ve karmaşık durumların olduğunu görürüz.

Öncelikle bu kavramlardan ilki olan Din kavramının nitelediği gerçekliğe baktığımızda Din'in bir yandan kutsal bir alana aidiyeti diğer yandan insani şartlar içerisinde yorumlanıp ferdi ve sosyal hayata girerek, beşeri, sosyal, kültürel özelliklere bürünmesi oldukça girift ve derin çözümlenmeleri gerektiren bir özellik içermektedir. Öğretim kavramına gelince din öğretiminin gerçekleşmesinde öğretilenin referansı kutsal olsa da insani şartlar içerisinde gerçekleşmesi ve öğretici ve öğrenenin belirli bir toplumsal evrende yaşayan insanlar olması, din öğretiminde sosyolojik boyutun sınırlarına ve aynı zamanda öğretilen dini öğretimin neliği ve bunun nasıl verileceğinin sosyolojik veriler ışığında tespit edilmesinin önemine göndermede bulunur. Din öğretiminin belirli bir toplumsal evrende yaşayan insanlara verilmesi, toplumun bir gerçeklik olarak insanlar tarafından inşa edilmesi, inşa edilen toplumun zaman, mekân ve şartlar çerçevesinde dinamik ya da statik özellikler taşıması din öğretiminde sosyolojik boyutu belirleyen etkenlerin birbiriyle iç içe geçmiş ama aynı zamandan değişken ve esnek özelliklerine işaret eder.

Takdir edilecektir ki bu derecede karmaşık ve derin olduğu kadar geniş boyutlu olan bir konuyu bir tebliğ çerçevesinde detaylandırmak mümkün değildir. Dolayısıyla biz burada din öğretiminin sosyolojik boyutları içinde yer alan ve öğretilen, öğreten ve öğrenen çerçevesinde beliren her meseleyi değil, kendi perspektifimiz çerçevesinde öncelikli gördüğümüz sosyolojik boyuta ilişkin problemleri ele almaya çalışacağız.

I-Din öğretimi deyince bilindiği üzere örgün ve yaygın din öğretimi anlaşılmaktadır. Türkiye'de resmi ve özel kurumlarda gerçekleştirilen örgün ve yaygın din öğretiminin toplumsal yapı, toplumsal sistem ve toplumsal düzen açısından ortaya koyduğu artı ve eksileri sosyolojik boyutlu fenomenler olarak belirlemektedir. Bu tür dini sosyal fenomenler yumağında özel örgün ve yaygın öğretim kurum ve kuruluşlarının belirli dini gruplar ya da dini-siyasi oluşumlar tarafından yönlendirilmesi ve bunların değişen her siyasi iktidarla ilişkiye girerek amaçları çerçevesinde gerçekleştirdikleri müdahaleleri din öğretiminde sosyolojik boyutun etkin ve önemli bir alanı olarak görünmektedir.

II-Örgün ve yaygın din öğretiminde din öğretiminin içeriğinin tarihsel süreçte bu zamana kadar almış olduğu formu, gelişen ve değişen dünya şartlarında ferdin bir bütün olarak zihni ve duygusal yönlerinin yanında, geleceğini dikkate alan, toplumun sürekli olarak kendini yenilemesi ve insani değerlerin geliştirilmesini gözeterek beklentilere cevap verecek şekilde düzenlenmesi gereği karşısında, toplumun farklı kesimlerinin siyasi ve toplumsal

alanda vereceği olumlu-olumsuz tepkilerinden çekinme adına içine düşülen konum sosyolojik boyutlu bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

III- Din öğretiminde dini sosyalleşme ortamlarının ve buralarda gerçekleştirilen farklı dini öğretilerin sosyalleşme bakımından toplumun gelişmesiyle ve genel toplumsal düzenle uyumsuz bir karakter taşıması sosyal bütünleşme ve çözülme açısından son derece ciddi bir problem olarak belirlemektedir

Bu temel sorunlara ilişkin açıklamalara geçmeden önce din öğretiminin sosyolojik boyutunun temelini oluşturan toplumsal tabana ve Türkiye’de din öğretiminin “devletin denetim ve gözetimi altında yapılması”na ilişkin bazı hatırlatmalarda bulunacağım.

Eğitim ve öğretimin en önemli temel özelliklerinden biri toplumsal karakter ve toplumsal tabandır. Öyle ki toplumsal taban olmaksızın eğitim ve öğretimin uygulama alanı bulması mümkün değildir.

Toplumsal zeminin eğitim ve öğretimde kendisine dayanılan bir zorunluluk olarak belirmesi sosyolojik gerçeklikleri dikkate almayı gerektirir. Din gibi hassas aşkın bir gerçekliğin öğretiminde bu gereklilik daha da önem kazanmaktadır. Çünkü din öğretiminde sosyolojik gerçekliği dikkate almama lüksü bulunmamaktadır. Böyle bir ihmal bir yandan verilecek din öğretiminin ne olması ve nasıl olması gerektiği problemini yadsımaya götürürken diğer yandan bu ihmale bağlı olarak toplumda farklı dini öğretilerin yapılmasıyla toplumsal bütünleşmenin dinamiklenmesine, sosyal alanda çatlamaya hazır fay hatlarının oluşmasına yol açılacaktır.

Bütün toplumlar kendi sürekliliklerini devam ettirebilmek için belirledikleri amaçlar çerçevesinde eğitim ve öğretimlerinin çerçevesini belirlerler. Bu bağlamda genel bir çerçeve çizmek gerekirse çağdaş bir insan yetiştirmede üç amaç ön plana çıkar. Kısaca bu amaçlar:

1-Ferdin bir bütün olarak maddi ve manevi başka bir ifadeyle bedeni, zihni ve duygusal bakımdan gelişmesinin temin edilmesi;

2- Toplumun mevcut şartlara ve geleceğe göre sürekli olarak kendini yenilemesi;

3- İnsani değerlerin geliştirilmesi olarak özetlenebilir.

Din öğretimi, bir yandan dinin amacına uygun olarak (burada bu ifadenin özellikle üzerinde durmak gerekir. Çünkü din öğretimi dinin amacına uygun değil de şu ya da bu düşüncenin, siyasi anlayışın, grubun, cemaatin hatta uluslar arası bağlantıların, son zamanlarda küresel yapılanmaların amacına uygun olarak şekillenme eğilimi göstermektedir) şekillendirilirken diğer yandan yukarıda genel hatlarını belirttiğimiz amaçlar, tarihi, sosyal gerçeklerimiz ve ülkemizin karşı karşıya bulunduğu stratejik konum, din öğretiminin

çerçevesini belirler. Böylece verilecek dini öğretinin ölçütleri, dinin temel esasları ve bu esaslara ilişkin hususlar, fert, toplum ve insanlığın sahip olduğu değerler olarak belirir.

Türkiye’de din öğretiminin genel ve özel olarak belirlenmiş amaçları 1982 anayasasının 24. maddesine göre “devletin gözetim ve denetimi altında yapılıdır”.

Anayasanın vurgu yaptığı bu “denetim ve gözetim” meselesi dün olduğu gibi son zamanlarda gerek küreselleşme aktörlerinin belirli çevrelere yapmış oldukları vaatlerden dolayı beklenti içinde olmaları, gerekse kendilerini sivil toplum örgütü olarak tanımlayan, doğruları kendilerinden menkul cemaatler tarafından eleştirilmekte ve din öğretimi ve hizmetlerinin özel-sivil kuruluşlara devredilmesi istenmektedir. *Bu nasıl bir mantıktır ki, kendi ülkesinin ve devletinin uygulamalarını eleştirip onun denetiminden kurtulmak için hem devletinin hem de milletinin bağımsızlığını tehdit edecek şekilde küresel güçlerin güdümüne girerek devletini denetim ve gözetim altına sokuyor?* Bunun ancak iki izahı olabilir: Cehalet ve ihanet. Olup bitenler karşısında bir değerlendirme yapmak gerekirse bu tür girişimlerin üzeri cehaletle örtülemez. Olsa olsa ihanetle izah edilebilir. Bu ülkeye ve insanlarına ihanet edenler de her zaman tarih önünde gerekli derslerini almışlardır.

Bir kere şu tespiti yapmakta fayda var. Din ve dine ait öğreti ve hizmet alanları o kadar hassastır ki bu hassasiyete günümüzde dinin stratejik olarak kullanımı da eklendiğinde artık devlet ve milletin uzlaşma alanı dışında hiçbir özel-sivil kurum ya da kuruluşa devredilmesi mümkün görünmemektedir.

Adı geçen çevrelerce devletin “denetim ve gözetim” görevi iki nedene dayalı olarak eleştirilmekte ancak bu eleştiriler Türkiye’nin özel konumu, toplumsal dini gerçekliklerimiz ve bu eleştirileri yapan çevrelerin kendilerine model almak istedikleri AB ülkelerinin uygulamaları dikkate alındığında temelsiz kalmaktadır.

Bu eleştirilerden birincisi ve en fazla öne çıkanı laik olan bir ülkede devletin dine karşı tarafsızlığı ilkesinin çiğnendiği yani gerek din öğretiminde gerekse din hizmetlerinde devletin denetim ve gözetim yaparken dine müdahale ettiği, ikincisi birinciye bağlı olarak laik olan devletin dinden kendisini soyutlamadığı yönündedir.

Öncelikle belirtmeliyiz ki Türkiye’de din ve dine ilişkin öğreti hiçbir zaman kontrolsüz ve başıboş bırakılmamalıdır. Çünkü Türkiye’de bugün dine, din öğretimine ve dindarlara ilişkin bir takım problemler yaşıyorsa, söz konusu problem otuzlu yıllardan ellili yıllara kadar geçen sürede oluşan dini boşluğun yarattığı ihtiyaca bağlı olarak yer altına inen, başına her sarık saranın ulema kesilerek verdiği kontrolsüz dini öğreti, tarihten ve Türk toplumu dışında körfez ülkelerinde oluşturulup ithal edilmiş ideolojik dini bilgiden beslendiği ve haliyle belirli bir tepkiyi içermesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye, üzerinde emelleri olan güçler açısından jeo-politik yapısı ve bu yapıya bağlı olarak geliştirilen, şartlara göre değiştirilen stratejilerin uygulandığı bir ülke olarak üzerinde yaşayanlar dindar olsun olmasın, dindarlığın hangi derecesinde bulunursa bulunsun, islamın hangi yorum ve pratiğini tercih ederse etsin, her ferdi, grubu, değişik alanlardaki sivil siyasi oluşumları bakımından her zaman stratejik hesaplara göre değerlendirilen bir ülke olmuştur. Ne yazık ki cumhuriyetin ilk dönemlerinde Hilafet-Cumhuriyet, Laiklik-Anti-Laiklik, 12 eylül öncesinde sağcılık-solculuk gibi ayrışmalarla Türk toplumunun büyük çoğunluğu farklı sosyolojik gerçekliklerin de devreye girmesiyle stratejik değerlendirmelerin kurbanı olmuştur. Yine üzülen ifade etmeliyiz ki Doğu bloğunun yıkılmasıyla yeniden kurulmak istenen dünya düzeninde şekil verilmek istenen coğrafyanın odağında bulunan Türkiye bu sefer dinin, dindarın, din adına hareket ettiğini söyleyen grupların stratejik hesaplarda kullanılmasıyla karşı karşıyadır. Kendi duruşları çerçevesinde belirli düzeylerde tepkisel davranan ve bunu her alanda, her fırsatta gündeme taşıyan dini gruplar, geliştirdikleri söylemler ve gerçekleştirdikleri eylemlere karşı alınan önlemler neticesinde yeniden düşünüp bu ülkenin şartları ve karşılaştığı uluslar arası sorunlar çerçevesinde istikrar oluşturucu söylem ve eylem geliştirme yerine, tepkilerini daha da artırıp geliştirerek Atlantığın beri ve öte yakasında meşruiyet arama peşine düşüklerinden dolayı Türkiye üzerinde uygulanması muhtemel sürdürülebilir istikrarsızlık stratejilerine prim vermiş görünmektedirler. Bu nedenle din öğretimi ve bunun gerçekleştirildiği yerlerin devletin denetimi ve gözetimi dışında bırakılması devlet ve milletin bütünlüğü açısından son derece problemlidir.

Dini açıdan AB ülkelerini ve ABD'yi model almak isteyen çevreler gerek dini sosyal gerçekliğimiz konusunda gerekse söz konusu ülkelerin dine ilişkin yapılanmaları konusunda yanılığın içerisinde görünmektedirler.

Öncelikle belirtmeliyiz ki hiçbir ülkenin dini, tarihi, sosyal gerçeklikleri birbirine uymadığı gibi aynı ülkenin farklı tarihi süreçler içerisinde beliren dini, sosyal, dini gerçeklikleri bile birbirine uymayabilmektedir. Bir takım dini çevrelerin İslam tarihi içerisinde epistemik farklılıklar çerçevesinde oluşan dini mezhepleri, grupları dikkate alarak batı toplumlarında hem epistemik hem yapısal hem de örgütsel olarak birbirinden ayrılmış Katolik, Protestan, Anglikan, Presbiteryen vb. mezheplere ve bunların oluşturdukları kiliselere benzeterek bir yapılanmayı önermesi bizim tarihi gerçekliklerimiz ve islamdaki mezhep anlayışı açısından tutarsız görünmektedir. İslam tarihinde oluşan mezhepler alternatif bilgi üretimine bağlı olarak meydana gelmiş, kilisesi olmayan ve kilise etrafında örgütlenmeye benzer bir örgütlenmeyi tasvip etmeyen hatta parçalanıp bölünmeyi eleştiren bir özellik taşımaktadır. Oysa batıdaki kiliselerin her birinin dogmatik, bilgisel ve örgütsel yapısı

birbirini ret ve inkâr eden bir temel üzerine kurulmuştur. İslam'daki mezhepler ve bu mezheplere dayalı olarak oluşan yapılanmalar hakikatin birlikteliğini öncelerler. Bugün görünen ayrışmalar siyasi ve sosyolojiktir. Batı ülkelerinde kiliseler etrafında oluşan dini yapılanmalar birbirlerini tanımadıklarından devletin bunlardan herhangi birisini sahiplenmesi tarafsızlığını zedelemekte, dolayısıyla tarafsız bir tavır takınmayı gerektirirken, kiliseleri kendi öğretileri içinde serbest bırakmaktadır. Ancak bu serbestiyet devletten bağımsızlığı, devlete karşıt bir yapılanmayı, devletin laik ya da seküler rejimine karşı tavır almayı da içermemektedir.

Söz konusu ülkelerdeki din-devlet ilişkileri ve bu ilişkilere bağlı olarak yapılan din öğretimi, bu ülkelerde din öğretiminin toplumların kendi tarihi sosyal ve dini şartlarına göre şekillendiğini göstermektedir. Bu durum bize her hangi bir ülkenin model alınmasını değil, bu ülkelerin oluşturdukları modellerde takip ettikleri yöntemi dikkate almayı, yani kendi ülkemiz ve toplumumuzun şartlarına göre bir model oluşturmayı gerektirmektedir.

Türkiye'de batı ülkeleri model alınarak din öğretiminin cemaatlere ve dini gruplara bırakılması hem İslam dininin tevhit inancına, hem ülke ve millet bütünlüğünün menfaatlerine aykırı görüldüğünden temelsiz görünmektedir. Bu nedenlerle dinin, din öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında olması gerekmektedir.

Laik olan bir ülkede devletin dine karşı tarafsızlığı ilkesinin çiğnendiği yani din öğretiminde devletin denetim ve gözetim yaparken dine müdahale ettiği ve buna bağlı olarak laik olan devletin dinden kendisini soyutlamadığı yönünde yapılan eleştirilere gelince;

Batıda olduğu gibi ülkemizde de lâiklik, çoğu defa dinle devletin ayrılması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tür bir tanımlama yetersiz görülse de laikliğin aynı zamanda böyle bir ayrımı içerdiği bilinmektedir. Bu tanım dikkate alındığında iki husus ortaya çıkmaktadır: Birincisi Devletin bütün din ve dinî kurumların etkisinden bağımsız olması, diğeri ise dinin de devletten bağımsız ve hür olabilmesidir. Ancak bu ideal durumu gerçekleştirmek (hiçbir laik ülkede) iki sebepten dolayı olmamış veya çok nadir olarak uygulanmıştır. Çünkü her şeyden önce *devlet toplumla olan bağı münasebetiyle dinden tamamen bağımsız olamamakta, öte yandan dinin gerek özel eğitim öğretim yollarıyla, gerekse muamelât yönünden toplumla olan ilişkisi lâik devlet ile dini zaman zaman karşı karşıya getirmektedir.* Bu durumda devlet bu tür dinsel girişimlere müdahale ederek sınırlamalar getirmekte, dolayısıyla dinin devletten tamamıyla bağımsız olarak ayrılıp örgütlenmesi gerçekleşmeyip sonuçta devletin müdahale ettiği veya devlete bağlı bir din örgütlenmesini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda tarihî seyri

içinde İslam ve diğer dinler dikkate alınırsa her birinin devletin tutumu ve yerel şartların imkânlarına göre örgütlendiği de bir gerçektir.¹.

Din öğretiminde toplumsal tabanı dikkate almaksızın öğretimin gerçekleşmeyeceğini daha önceki satırlarda belirtmiştik. Türk toplumunun toplumsal tabanının farklı dini öğretilerle dini, siyasi, ideolojik alanlara kayarak küresel aktörlerin stratejilerine uygun hale geldiği bir aşamada devletin “gözetim ve denetimini” özgürlükler alanını kısıtlama olarak niteleyip dışarılarda meşruiyet arayışına girmek, ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşürecek maceralara yelken açmaktır. Tersine toplumsal tabanın bu yapısını dikkate almayıp uygulana gelen niteliksiz ve çözümsüz, kendi mihveri etrafında dönüp dolaşma ya da geviş getirmeye dayalı din öğretimi politikalarıyla yanlışlarda ısrarcı olmak, bu konuda tepkisel davrananları farklı mecralara kaydıracaktır. Öyleyse *din öğretimi bir yandan sosyolojik bir gerçeklik olan toplumsal tabanı dikkate alırken, dini kendi amaçları çerçevesinde fert ve toplumun gelişmesine, geleceğe göre yenilenmesine, gittikçe çürüyen insani değerlerin yeniden yapılanmasına katkıda bulunacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.*

Bu genel açıklamalardan sonra:

I- Örgün ve yaygın din öğretimini toplumsal yapı, toplumsal sistem ve toplumsal düzen açısından değerlendirdiğimizde acaba nasıl bir tablo ile karşılaşılıyor. Din öğretimi mevcut haliyle toplumsal yapı, toplumsal sistem ve toplumsal düzene ne gibi katkılarda bulunmaktadır? Bu bağlamda din öğretiminden beklenen nedir? Mevcut durum neyi göstermektedir?

Bu soruların cevabına geçmeden önce toplumsal yapı, toplumsal sistem ve toplumsal düzen kavramlarını kısaca hatırlamamızda yarar var. Her ne kadar bu kavramların tanımları üzerinde sosyologlar arasında görüş birliği olmasa da bu görüş ayrılıkları toplumsal gerçekliği değiştirmemektedir. Genel anlamda Toplumsal yapı “bir toplumdaki çeşitli grup, tabaka, kurum ve organizasyonların tarihsel süreçte ve kültürel-coğrafi alanda yoğrulmalarıyla ortaya çıkan ilişkiler kompleksi” olarak tanımlanırken, toplumsal sistem kavramı “toplumsal yapının meydana getirdiği düzen fikri çerçevesinde bir şekillenme halidir. Toplumsal sistemin öğeleri sosyal davranış biçimleridir. Bu davranış biçimleri amacı gerçekleştirmek için, yani belli işlevleri yerine getirmek üzere yönlendirilmiştir. Toplumsal düzen kavramına gelince “bir toplumun işleyişinin ana ilke ve kanunlarının meydana getirdiği genel bir davranış formudur. Fertlerin, grupların, kuruluşların çeşitli alt ve üst seviyedeki

---

¹ Türkiye'de Cumhuriyet döneminde dinin örgütlenmesi için bkz. Fazlı ARABACI, "L'Organisation religieuse dans la Turquie Republicaine: İslam Officiel et Parallele(Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Dinin Örgütlenmesi: Resmî ve Paralel İslam), Yayınlanmamış doktora tezi, İNALCO, Paris,1996.

sistem ve organizasyonların, sosyal grup ve tabakaların, siyasi ve dini grupların birbirine bağlantı şekillerini ve sahip oldukları hak ve sorumlulukları tayin eden ölçü ve yaptırımlar bütünüdür.

Şimdi bu tanımlamalar çerçevesinde din öğretimini değerlendirecek olursak, resmi ve özel kurumlarda, örgün ve yaygın olarak verildiği haliyle din öğretimi toplumsal yapımızın çeşitli öğeleri arasında ilişkileri nasıl belirlemektedir? Sosyal davranış biçimlerinde ne tür normlara yer vermektedir? Toplumun mevcut düzenine entegrasyon ve bütünleşme açısından ne gibi katkılarda bulunmaktadır? Belirli bir inanç, amaç ve örgütsel çatı altında bir araya gelerek mevcut kurumları ve ilişkileri değiştirme, yeni kurum ve ilişki biçimleri kazandırma gibi amaçları besleyen din öğretileri nereden kaynaklanmakta ve nasıl sürdürülmektedir? Bu tür dini sosyal hareketlerin sosyal kontrol açısından etkinliği nedir?

Açıkça belirtmek gerekirse mevcut din öğretiminin bu sorulara olumlu cevap verebilecek durumda olmadığı, toplumumuzda beliren sosyal entegrasyon bozukluklarından, sosyal bütünleşmenin sağlanamayışından hatta çoğulculuk adına yeni bölünmelere meşruiyet arayışlarından, yeni dini sosyal hareketlerin toplumun çeşitli katmanlarında oluşturduğu fay hatlarından anlaşılmaktadır.

Burada resmi din öğretimi kurumlarını belirli bir noktaya kadar diğer özel-sivil yapılanmalardan ayırt etmek gerekir. Ancak bu ayırt etme mevcut olumsuzlukların sadece özel-sivil yapılanmalardan kaynaklandığı anlamına gelmemelidir. Çünkü bugün din öğretiminin gerçekleştirildiği özel-sivil yapılanmalarda olduğu gibi resmi kurumlarda da, çok az sayıdaki istisnalar hariç(ki bunların da mevcut yapı içinde çoğu defa sesleri kısılmaktadır), din öğretiminin içeriğini belirlemede son derece etkin olan dini bilgi, tarihte üretilen bilgi olduğu için toplumsal gerçekliklerimizle bağdaşmamaktadır. Bugün dini bilginin yeniden üretilmesi ya da yorumlanmasını gerçekleştirme konumunda olanlarımız çeşitli kaygılara bağlı olarak sessiz kaldıklarından, tarihte üretilen bilgi ile beslenen dini düşüncenin şekillendirdiği zihniyet yapısı bugünkü dünya şartlarında yaşayan toplum fertlerine aktarılmakta, sonuçta zihinsel ve düşünsel olarak tarihte kalan, fiziksel olarak bugünü yaşayan bilinci yaralı dindar tipler oluşmaktadır. Çünkü referansını aşkın alandan alan değerler değişen dünya şartlarına göre yeniden yorumlanarak davranış kalıplarını belirleyebilecek yeni normlara dönüştürülememiştir. Bugün dini bilginin ve bu bilginin oluşturduğu düşünce yapılarının dayandığı sosyo-kültürel taban şu an iç içe yaşadığımız çağın değil, dönemini tamamlamış tarım toplumlarının çağıdır. Haliyle böyle bir çağdan beslenen bilginin ve düşüncenin oluşturduğu bilince sahip insanların sosyal ilişkileri, toplumsal entegrasyonları ve bütünleşmeleri günümüz açısından sorunlu olacaktır.

II-Dini öğretinin içeriğinin tarihsel süreçte bu zamana kadar almış olduğu formla, toplumsal alanda oluşan dindarlık tipolojileri birbirini desteklerken başka bir ifadeyle dini öğretinin formu toplumsal alandaki dindarlık tipolojilerini şekillendirip, bu dindarlık tipolojileri de kendi varlıklarının devamı için, kendilerini şekillendiren ve besleyen dini öğretiyi kutsallık zırhı içinde korurken statik kalmaktadır. Diğer taraftan gelişen ve değişen dünya şartlarında ferdin bir bütün olarak, zihni ve duygusal yönlerinin yanında geleceğini dikkate alan, toplumun sürekli olarak kendini yenilemesi ve insani değerlerin geliştirilmesini gözeterek beklentilere cevap verecek şekilde düzenlenmesi gereken din öğretimi projeleri, bunlara ilişkin görüşler ve düşünceler dini ve siyasi polemiklerle kamusal alana taşınıp tüketilmekte, sonuçta bu tür projeleri gerçekleştirmeye yönelik irade beyanında bulunan(ya da bulunması gereken) etkili ve yetkililer kamusal alandaki rahatsızlığı dikkate alarak söz konusu projeleri buzluğa kaldırmaktadırlar.

Şüphesiz inanan bir toplum için, dini değerler, din adına kendisine sunulan, öğretilen şeyler oldukça önemlidir. Çünkü bu öğretilerle kendisine ferdi anlamda bir evren oluşturmakta, toplumun diğer fertleriyle ilişkiye bu öğretiler çerçevesinde girmekte, nesnelleştirilen bu dini bilgiler toplumun anlam evrenini oluşturmada temel kabul edilmektedir. Sunulacak olan alternatifler mevcut olan temellerden daha iyi, ikna edici, mantıklı, işlevsel dinin amacına ve toplumun bir bütün olarak ve fertler bağlamında geleceğine daha uygun olduğu gösterilemez, toplumsal tabanda ikna belirtileri olmazsa kendi öğretileriyle siyasi, ekonomik rant elde eden dini sosyal çevreler tarafından sabote edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Din öğretiminde bu sosyal gerçeklikleri görmezden gelerek ya da yadsıyarak önlem almaksızın ve bunlara hazırlıklı olmaksızın yeni bir şey gerçekleştirmek oldukça zor görünmektedir.

Türkiye’de din öğretiminde verilenlerin içeriği hala tarihte oluşturulan bilgi yığınlarıyla doludur. Söz konusu bilgilerden özellikle sosyal hayatı ilgilendirenler kutsallık duvarı ile örüldüğünden dokunulmazlık zırhı içinde muhafaza edilmekte, yeni bilgi üretmede başarısız olan ilahiyat çevreleri kendi sorumsuzluklarını bu dokunulmazlık ve değiştirilmezlik zırhıyla maskeleymektedirler. Düşüncelerini daha çok geleneksel, siyasi, ideolojik ya da belirli kişilerin karizmatik özellikleri etrafında yapılanan cemaat ve grupların sergilediği anlayışlarla birleştiren bu çevrelerden beklenen şey gölge etmemeleridir. Ancak görünen o ki Türkiye’de dini öğretinin içeriği ilahiyatlara rağmen bu çevreler tarafından belirlenmektedir. Ekonomik yetersizliklerden ve devletin sağlamış olduğu yurt imkânlarının yetersizliğinden dolayı

kalınan yurtlarda ilahiyat programları çerçevesinde verilen dini öğretiler tashih edilmektedir. Kaldı ki söz konusu yurtlarda sadece ilahiyat öğrencileri barınmamaktadır. Böyle bir durum karşısında din öğretimi alanında yapılması düşünülen her yenilik toplumsal alanda dini, siyasi, ekonomik yönlerden birbirine kenetlenmiş olarak direnç gösteren bir yapıyla karşılaşmaktadır.

III- Din öğretiminin yenilenmesi gereği karşısında direnç gösteren oluşumlar kendi varlıklarını sürdürmek için gerek siyasi alanda gerekse toplumsal tabanda oluşturdukları koruyucu yapılanmalar eşliğinde kendi dini öğretilerini devam ettirirken farklı dini sosyalleşmelere yol açmaktadırlar. Diğer yandan son zamanlarda dini kimlik arayışlarına giren bazı alevi gruplarının farklı din öğretimi istekleri ve buna bağlı olarak yapılan girişimlerin uygulamaya konulması halinde dinin toplumsal bütünlüğü parçalayıcı yönüne birisi daha eklenmiş olacaktır. Din öğretiminde dini sosyalleşme ortamlarının ve buralarda gerçekleştirilen farklı dini öğretilerin sosyalleşme bakımından toplumun gelişmesiyle ve genel toplumsal düzenle uyumsuz bir karakter taşıması sosyal bütünleşme ve çözülme açısından son derece ciddi bir problem olarak belirlemektedir.

Sosyalleşme kavramı "kişinin içinde yer aldığı toplumsal kurumların, daha genelde, yaşadığı kültürel ortamın kendisinden beklediği şekilde davranmayı ve diğer bireylerle uyum içinde yaşamayı öğrenme süreci;"² "kişinin hayatı boyunca sosyo-kültürel çevresinin öğelerini öğrenmesi, içselleştirmesi, bunları kendi üzerinde etkili olan aktörler ve kendi deneyimleri sayesinde şahsiyetine mal etmesi ve yaşamakta olduğu sosyal çevreye uyum sağlaması"³ ya da daha geniş bir ifadeyle "ferdin içinde yaşadığı grubun, toplumun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete mahsus duyuş, düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini alması ve kendi içinde 'özdeşleştirmek' suretiyle şahsiyetine mal etmesi ve böylece çevresine uyum sağlama süreci."⁴olarak ele alındığında *farklı sosyalleşme ortamlarında verilen dini öğretilerin yaşadığımız şu ülkede beklenildiği ve ümit edildiği şekilde davranış ve uyum sergilemeye katkıda bulunma konusunda başarılı olamadığı ve önemli sorunları barındırdığı görülmektedir.*

---

² Ömer DEMİR, Mustafa ACAR, "Sosyal Bilimler Sözlüğü", Ağaç yay., İstanbul, İkinci baskı, 1993, s. 332.

³ Guy ROCHER, "Introduction à la sociologie générale, I. Action social", ed. HMMH, Paris, 1968, s. 132;

⁴ GÜNAY, "Türkiye'de Dini Sosyalleşme", Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, İlahiyat Vakfı yay., Ankara, 1981, s. 193; "Erzurum Kenti ve Çevre Köyleri...", s. 217.

Sosyalleşme insanlar arası etkileşim ve diyalog neticesinde gerçekleşir. Sosyalleşme sürecinde dil ve ona ait semboller son derece önemli bir role sahiptir. Bilindiği gibi insanlar kelime ve kavramlarla konuşur ve anlaşılır. Kelime ve kavramlar ise temsil ettikleri şeyin kendisi olmamakla birlikte tecrübelerine dayalı olarak algılayabildiğimiz ölçüde soyutlaştırdığımız şeylerin, nesnelerin sembolüdürler. Böylece semboller, temsil ettikleri nesnenin yerine geçen soyutlamalar olmaktadır.⁵ Nesnelere soyutlama, algılarımızla gerçekleştiğinden soyutladığımız nesnelerin sınırlandırılması ve kendilerini temsil etme bakımından üstesinden gelememe gibi bir problem her zaman güncelliğini korumaktadır. Bireyler bu problemi bilmeksizin ve gözetmeksizin içinde yaşadıkları grup ve toplumla sosyal etkileşimde bulunup alıştırmaya yaparak düşünme kapasitelerinin gelişmesini sağlayan sembollerin ve anlamların ne demek olduğunu anlamaya çalışırlar. Başka bir ifadeyle fertler dünyayı ya da ona ait olanın bilgisini veren sembol ve anlamları başkalarıyla diyalogta iken algırlar.⁶ Böylece içselleştirilen semboller ve anlamlar vasıtasıyla düşünme yeteneği artan fertler fizikî ve kültürel çevrelerini anlama yeteneğini geliştirdikleri gibi, aynı zamanda içinde buldukları sosyo-kültürel evreni de düzenlerler.⁷

Sembol ve anlamların alanları ve sınırları ise fertlerin sosyal etkileşimde buldukları toplum ya da grubun kültür ve değerlerinden bağımsız değildir. Hatta kişilerin "konuşma biçimleri farklı gerçeklik görüşlerini ve neyin önemli olduğuna dair sembolik sınırları ortaya koyar. Konuşma biçimleri, aynı zamanda, başkalarıyla özdeşleşme duygusunu da uyandırır".⁸ Blumer'in deyişiyle diğerleriyle özdeşleşen kişi onların nesnelerin soyut ifadesi olan sembollere verdikleri anlama göre davranışlarda bulunur ve bu anlamlar insanların içinde bulunduğu grupta ya da toplum içinde birbirleriyle olan etkileşiminden doğarlar. Yine bu anlamlar yorumlayıcı bir süreçte yeniden değerlendirilip, değişime uğrayabilirler.⁹

Sosyal etkileşim sürecinde sosyalleşen fertle kurulan iletişim ve iletişimin niteliği, nasıllığı(sözlü, sözsüz), iletişimde kullanılan kavram ve deyimler, bunlara yüklenen anlamlar devreye girmekte ve sosyalleşmeyi direk olarak etkilemektedir. Dinî sosyalleşmede dinle ilgili bilgiler genelde soyut olduğundan ve direk bilince eşyanın(nesnenin) yansıdığı gibi yansıtılmadığından zorunlu olarak bir sembol ya da bir imge aracılığıyla sunulmaktadır. Bu

---

⁵ ROCHER, a.g.e., s. 91.

⁶ BERGER, a.g.e., s. 43; Barlas TOLAN, "Toplum Bilimlerine Giriş", Savaş yay., Ankara, 1983, s; 347.

⁷ KIZILÇELİK, s. 106.

⁸ CONDON, s.57.

⁹ KIZILÇELİK, s. 110.

nedenle dinî konuşmalarda dilin açık, sade ve anlaşılır olup olmaması dinî sosyalleşmeyi önemli derecede etkilemektedir.

"Dil sosyolojisinin ortaya koyduğu veriler dikkate alındığında çocuğun yakın çevresi ile iletişimi sonucu kazandığı ilk konuşma biçimi ve kavram bilgisi, onun daha sonraki tutum ve davranışlarında önemli rol oynamaktadır."¹⁰ Diğer yandan eğitim kurumlarında kullanılan dil orta tabakanın dili olduğundan ve sosyal yönden az gelişmiş tabakaların çocukları dilsel yönden az gelişmiş olduklarından, zihinlerinde kendi sosyal çevrelerinin öğrettiği kadar bir din anlayışı oluşacak, onların anlayacağı seviyeye indirgenemeyen dille verilen dinî eğitimin dinî sosyalleşme açısından bir anlamı kalmayacaktır. Bu bağlamda dinî terimlerin kalıplaşmış ve gelenekselleşmiş ifade biçimleri¹¹ aynen aktarılırsa anlamı bilinmeyen kavramların oluşturduğu zihinsel ortamlarda kurgulanan ya da tamamıyla buharlaşan dinî bilginin yansımalarıyla dayanılmaz dinî sosyal problemlerin oluşması her zaman muhtemel olacaktır.

Şu halde kelime ve kavramların içerdikleri anlamın tarihin dikey ve yatay kesitlerinde yaşamış ya da yaşayan insan topluluklarında aynen devam etmesi ya da farklılık içermesi kişinin sosyalleşmesinde, tutum ve davranışlarında oldukça önem arz etmektedir. Örneğin Hallowel'in gözlemlerine göre Kuzey Ojibwa Kızılderilileri arasında "yılan çileği" anlamına gelen bir terim vardır. Bu terim Ojibwa yerlileri tarafından görünüşleri farklı olan pek çok bitki için kullanılır. Ojibwa yerlisi bir çocuk bu isimle adlandırılan bitkilere yaklaştığında erişkin biri onu uzaklaştırır ya da eline vurur. Böylece bu tür çileklerin ayrı bir sınıf olduğu öğrenilir ve bu çilekler yenmez. Hallowel'e göre bunların hiç biri zehirli değildir. Ne var ki Ojibwa yerlisi, bu çilekler ve özellikleri hakkında bunları yiyerek birinci elden deneyimle bunların zehirsiz olduğunu öğrenmez. Bunlar hakkındaki bilgileri, bu ismi veren erişkinlerden öğrenir. Bu örnekten anlaşılacağı üzere tekrar vurgulamak gerekirse insanlar çoğunlukla içinde yaşadıkları fizikî ve sosyal evreni, bunların içinde bulunan gerçeklikleri doğrudan kendi deneyimleri ile değil, dil aracılığıyla tanıyabilmektedirler.¹² Şu halde çocuğun sosyalleşme döneminde öğrendiği sosyal dünyaya ait nesne, kişi ve ilişki kavramları çoğu zaman bunlarla gerçekte karşılaşmasından değil, diğer kişilerin açıklamalarından kaynaklanmaktadır. Yetişkin kimselerin bu tür kavramlarla ilgili açıklamaları kendi gruplarının normlarını içerir.¹³ İnsanların dilsel sınıflandırmaları ise doğada verili olarak

¹⁰ Beyza BİLGİN, "Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi", Yeni çizgi yay., Ankara, 1995, s. 58.

¹¹ BİLGİN, a.g.e., s. 58.

¹² ŞERİF vd., "Sosyal Psikolojiye Giriş II", s. 450-451, 458.

¹³ A.g.e.,s. 474.

bulunmamakta, kendi tecrübeleri ve nesnelerin fonksiyonu çerçevesinde oluşmaktadır.¹⁴ Bu bağlamda örneğin Zenciler Türklerle ilgili çok sıkı ilişkileri olmamakla birlikte Zencilerin çocukları büyüklerinden ya da çeşitli iletişim etkenlerinin tesiriyle Türkler hakkında değer yargısı ifade eden kavramlar öğrenebilirler ve böylece Türk toplumuna ait bir takım özellikler atfederler. Bu durum tabiatta ve sosyal çevrede bulunan bir takım nesne ve insanlar için geçerlidir. Böylece sosyalleşme süreci içerisinde olan insanlar bu kavramların anlamları çerçevesinde sosyal çevreleriyle ilişkiye girerler.¹⁵

Bu örnekten hareketle, genelde İslam dünyasının farklı coğrafyalarında özelde Türkiye'de farklı bölgelerde aynı dinin farklı mezheplerine ya da düşünce ekollerine mensup çevrelerde farklı anlamlar yüklenen soyut dinî kavramların farklı dinî sosyalleşmeleri doğuracağı ortadadır. Konuyu biraz daha netleştirme bakımından ülkemizde sosyal bütünleşmeyi zedeleme yönlendirmelerinde kullanılan Sünnî ve Alevî dinî çevrelerin birbirlerine karşı kullandıkları ve kendilerinden sonraki nesillere aktardıkları "Kızılbaş" ve "Yezid" kavramlarını ele alalım. Bu kavramlardan birincisi tarihin belirli dönemlerinde Türkmen boyları arasında kullanılan Karakalpak, Kızıl börk, Kara börk, Yeşilbaş, Akbaş gibi isimlerden biridir. Bunlardan kızıl börk "gökleri tutan kızıl bayrağın sembolü olarak başa giyilirdi(...). Kızıl börklü Türkmenler Safevî dergâhının propagandaları ya da içinde buldukları sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı Anadolu'dan İran'a göçmeye başladıklarında, Anadolu'da kalan sünnî Türkmenler başlarındaki kızıl börk'ün üzerine <<Osmanlı mücevvesesi>> beyaz sarık sarmışlar, İran'a gidenler ise kızıl börklerini muhafaza ettiklerinden dolayı <<kızılbaş>> adını almışlardır. Dolayısıyla <<Kızılbaş>> kavramının anlamı Türklerin milli renk saydıkları kızıl(al) renkli keçe börk giyen kimse anlamından kaynaklanmaktadır."¹⁶ Ancak, bugün Alevî vatandaşlarımız için kullanılan bu kavram, Osmanlı dönemlerinde kırsal kesimde yerleşik müslümanların bazı sosyo-kültürel ve ekonomik nedenlerden dolayı İran Safevî Şah'ına sığınmaları ya da onun daha çok siyasî içerikli olmakla birlikte dinîliği öne çıkan propagandalarına sempati duymalarından dolayı pejoratif bir anlama bürünmüştür. Çeşitli mitsel, uydurma rivayet ve siyasî ifadelerle beslenen bu kavramın anlam yükü, neredeyse "kızılbaş" kavramını dinsizlikle özdeşleştirmektedir. "Yezid" adlandırmasının kökeni Emevî Melik'i olan bir yöneticiye göndermede bulunarak onun Şia'ya yapmış olduğu zulümleri telmihle günümüz sünni'sini yaftalamaktan başka bir

---

¹⁴ A.g.e., s. 450-451, 458.

¹⁵ A.g.e.,s. 474.

¹⁶ Reşat GENÇ, "Türk İnanışları İle Millî Geleneklerinde Renkler Ve Sarı Kırmızı Yeşil", Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 1997, s. 32-33.

şey değildir. Bu durum alevî ya da sünnî olan kişilerin birbirlerine karşı tavırlarını belirlemede, dinî sosyalleşmesi bu çerçevede oluşmaktadır.¹⁷

Anlaşılabacağı üzere sosyal, siyasî içerikli bir kavramın dinîleştirilerek farklı anlamlara büründürülmesi, kaynağının ne olduğu bilinmeden öğrenilmesi, sorgulanmadan kabullenilmesi dinî sosyalleşmeyi önemli derecede etkilemektedir. Bu bağlamda dinî literatürümüzde bize kadar ulaşan sosyal içerikli kavramların neyi ifade ettiğini ve bağlamlarının ne olduğunu sorgulamadan kabullenmenin dinî sosyalleşmeyi etkilediğini sergileyen sayısızca örnek bulmak mümkündür.

Şu halde dinî öğrenen kişilerin tercihlerini ve davranışlarını belirleyen kavramları yeniden gözden geçirmenin ve ona göre bir program oluşturmanın gerekliliği kendini göstermektedir.

Buraya kadar vurgulamaya çalıştığımız etkenlerle ve birtakım dinamiklerle devam eden sosyalleşme süreci, çocukluk ve gençlik dönemlerinde girilen gruplarda geçerli olan değer, tavır ve rol beklentilerine göre "benliğin" ve "şahsiyetin" oluşmasıyla devam etmektedir.

"Ben", bireyin, diğerlerinin tutumlarına olan tepkisidir.¹⁸ "Başkalarının okulda, iş yerinde, oyunda bizim hakkımızda düşündükleri, kendimiz hakkında nasıl düşündüğümüzü, toplumsal yaşamda ne olacağımızı büyük ölçüde belirler."¹⁹ Bu karşılıklı etkileşim ayna benlik kavramıyla açıklanır.²⁰ Sosyolojik çözümlemede ilk kez Cooley tarafından kullanılan ayna benlik²¹ W. James'in "sosyal benlik" düşüncesiyle temellendirilmiştir.²² Bu duruma göre sosyalleşme sürecinde insanlar tıpkı aynaya baktıklarında fizikî olarak kendilerini görerek düzenledikleri gibi, yapmış oldukları davranışlarda çevrelerinden aldıkları tepkilere göre hareket etmeye başlarlar. Daha açık bir ifadeyle "yüzümüzü, vücudumuzu, ve elbiselerimizi aynada gördüğümüz zaman bunlara bizim oldukları için ilgi duyduğumuz gibi, hayalimizde de başkalarının bizim görünüşümüz, adetlerimiz, amaçlarımız, düşüncelerimiz, işlerimiz, karakterimiz, arkadaşlarımız vs. hakkındaki düşünceleri olduğunu hayal eder ve bunlardan

---

¹⁷ Alevî-Sünnî kavramlarına yüklenen anlamların çeşitli değişkenlere göre algılanışı için bkz. Fazlı ARABACI, "Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları", Etüt yay., Samsun, 2000, s. 141 vd.

¹⁸ Doğu ERGİL, "Toplum ve İnsan", Turhan Kitapevi, Ankara, 1994, s. 28.

¹⁹ A.g.e., s. 29.

²⁰ A.g.e., s. 29; KIZILÇELİK, a.g.e., s. 78,98; ÖZKALP, a.g.e., s. 89.

²¹ KIZILÇELİK, a.g.e., s. 78; ÖZKALP, a.g.e., s. 89.

²² KIZILÇELİK, a.g.e., s. 78.

etkileniriz."²³ Bu duruma göre ferdin yetişmiş olduğu çevrede dinî bakımdan etkili olan kişi ya da kişiler onun ayna benliğini oluştururlar. Dolayısıyla aynanın sisli ya da kırık olmasına göre aynadaki değişen görüntü gibi, *dinî bakımdan ayna benliği oluşturan kişilerin özellikleri, onların sahip oldukları kültürel değerler ve bu değerleri yeni nesillere aktarma biçimleri dinî sosyalleşmeyi önemli derecede etkilemiş olacaktır.*

Böyle bir süreçte içinde yaşanılan grup, toplum, eğitim, taklit ve telkin süreçleri ile kendi kültürel taleplerine, kendi doğru ve yanlış standartlarına, örflerine, müesseselerine, norm ve değerlerine uygun düşen davranışları benimsetmek suretiyle bir fert yetiştirirler. Bütün bu değerlerin aşılmasıyla söz konusu toplumda yaygın olan bir şahsiyet tipi oluşturulur.²⁴

Burada dinî sosyalleşme bakımından sorunlu olan durum, aynı kültürel çevrede yetişmekle birlikte dini anlama biçimlerinin farklı tezahürlerinin gerçekleştiği ortamlarda yetişen fertlerin dinî bakımdan sosyal bütünleşmeyi sağlayacak bir yapıya ulaşamamasıdır. Bu nedenle Türkiye'de farklı dinî bilgi ve düşüncelerin oluşturduğu grupların içinde sosyalleşen fertler mensup oldukları grup tecrübesi ve ferdî özellikleriyle birlikte birbirlerinden farklı şahsiyet tiplerini oluşturabilmektedirler. Bu durum daha çok sosyo-kültürel çevrenin yapısından kaynaklanmaktadır. Çünkü insanın kognitif, duygusal ve motivasyonel gelişimi, hayatta alacağı roller ve mevkilerin verilmesi ve alınması büyük oranda içinde bulunduğu grubun oluşturduğu sosyo-kültürel çevre ve eğitim tarafından belirlenir.²⁵ *Her ne kadar ilköğretim çağında verilen dinî bilgiler birbirini tamamlayıcı konuları içerse de, ailede, çevrede yaygın eğitim yoluyla elde edilen dinî bilgilerin farklılıkları, değişik grupların ideolojik yorumları, farklı ülke toplumlarının gerçekliklerini meşrulaştıran ya da eleştiren dinsel içerikli değerlendirmelerin bizim toplumumuza aktarılması dinî sosyalleşmede ılımlıdan en radikale kadar uzanan bir çeşitliliği körüklemektedir.* Tarihsel alanda oluşturulan dinî bilgiler, sözlü kültüre dayalı dinî bilgiler, tasavvufî akımların oluşturduğu dinî bilgiler, dinî-ideolojik yapılanmaların dinî bilgileri bu çeşitliliğin düşünsel temellerini oluşturmaktadır. *Şu halde dinî sosyalleşmenin iyi ya da kötü olmasını belirleyen en önemli faktörlerden biri dinî bilginin mahiyetidir. Din konusunda verilen bilgiler ne kadar gerçekçi, ne kadar hayatın sorunlarına*

---

²³ Krech ve Richard S. CRUTCHFIELD, "Sosyal Psikoloji(çev. E. Güngör)", İstanbul, 1970,s. 134-135'den nk. Zeki ARSLANTÜRK, Tayfun AMMAN, " Sosyoloji" İFAV yay., İstanbul, 1999, s. 149.

²⁴ Şahsiyetin oluşumu için bkz. ARSLANTÜRK vd., a.g.e., s. 144 vd; Şahsiyetin gelişmesine tesir eden faktörler için bkz. Amiran Kurtkan BİLGİSEVEN, "Genel Sosyoloji", Filiz Kitapevi, İstanbul, 1986, Gen. 4. baskı, s. 136 vd.

²⁵ ERGUN, a.g.e., s. 36.

yönelik cevaplar verecek şekilde anlamlı ise dinî sosyalleşmenin seyri o kadar olumlu olacaktır. Dinî bilgilerin verildiği yerler ise önce aileden başlamakta, okul vb. örgün eğitim kurumlarından yaygın eğitim ve kitle iletişim araçlarına varıncaya kadar geniş bir alana yayılmaktadır.*

Alevi vatandaşlarımızın bilinçli ya da bilinçsiz şekilde ayrı bir din öğretimi programı ya da Alevilere ait bir din öğretimi isteminde bulunmaları, kendilerini farklı bir din mensubu gibi takdim etmelerine ya da öyle algılanmasına neden olacak yahut bir mezhep olarak algılandığında diğer mezheplere de din öğretimi açısından bir talepte bulunma yolunu açacaktır. Yapılan araştırmalara bakılacak olursa ve bir çok alevi temsilcisinin açıklamaları dikkate alınırsa Alevilerin islamın dışında başka bir dine mensup gibi algılanması yanlışlanmaktadır.

Tümel olarak ülke bazında genelleştirilemese de bizim Çorum örneğinde gerçekleştirdiğimiz bir çalışmada "*alevilerle sünniler arasında dinin temel esasları bakımından önemli sayılacak hiç bir ayrılık yoktur. Sadece görünen şey bazı sünnilerde de olduğu gibi ya bilgi farklılığından ya da bilinçli olarak ateizmi benimsediğinden dolayı inançsızlık durumu sezilebilmektedir. Bununla birlikte gerek alevî gerekse sünnilerin ezici çoğunluğunun Allah, Peygamber, Ahiret gibi aynı temel inançları paylaştıkları görülmektedir.*"²⁶ Farklılıklar daha çok tarihî, sosyo-kültürel, siyasî ve ideolojik etkenlere dayalıdır. Ve bunlar da tabiidir, kaçınılması mümkün değildir. İslam ne tarihsel süreçte oluşan Sünnilikle ne de alevikle temsil edilebilir İslam ancak kendisiyle temsil edilebilir ve verilen din öğretimi islamın kendisini esas almalıdır.

Eğer Sünnilik ve Alevilik şeklinde bir ayırımı dayalı din öğretimi üzerinde ısrar edilip farklı öğretiler uygulanırsa bu aynı toplum içinde farklı sosyal muhayyileleri doğuracaktır.

Sosyal muhayyile toplumsal hafızada korunan değerleri ve imajları temsil etmektedir.²⁷ Bu bağlamda Türk toplumunun sosyal muhayyilesi İslam öncesi ve sonrasında üretilen tasavvurların, ideal ve ülkülerin oluşturduğu toplumsal özün tümünü içeren ölçüler, göstergeler, semboller, kanaatler ve inançlardan teşekkül etmektedir. Başka bir deyişle siyasi şahsiyetler ve devlet büyüklerinden din ulularına, kahramanlardan gazi ve şehit olanlara, destanlardan mitik, mistik, sembolik olanlara, kısaca tarihî olarak geçmişte üretilenlerden

---

* Sosyalleşme konusunda burada verdiğimiz bilgiler "Türkiye'de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri" konulu makalemizden aktarılmıştır.

²⁶ Arabacı Fazlı, Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları, Etüd yay., Samsun, 2000, s. 137-140.

²⁷ Arkoun, İslam düşüncesi nasıl incelenebilir?,

bugüne kadar düşünsel ve sosyal eylem alanını belirleyici olarak üretilen “toplumsal hafıza”daki her şey sosyal muhayyilenin anlam sınırlarını belirlemektedir. “İnsan toplulukları sosyal muhayyilenin anlam ve içeriklerini kurmakla ‘var olan’ her şeye, içinde veya dışında olabileceği her şeye bir anlam”²⁸ vermektedirler.

Bunun için insanların düşünce ve eylemlerinin gerçekleşmesinde sosyal muhayyileyi oluşturan öğelere yüklenen anlamların önemli bir payı vardır. Ve insanlar bu anlamları tabiatan değil içinde yaşadıkları sosyal gruptan, toplumdaki alırlar. Örneğin tarihte yaşayan Hz. Ali ile alevi ve sünnilerin zihinlerinde yaşattıkları Hz. Ali kendilerine öğretilen mitik, mistik, destanvârî efsanevî bilgilerden dolayı farklılaşabilmektedir. Biri tarihte yaşayan Hz. Ali diğerleri zihinlerde yaşatılan Hz. Ali. Eğer alevisi ve sünnisiyle her inanana aynı anlamların yüklü olduğu bilgileri verilirse dini bağlamda bütünleşmeye yönelik bir temel atılmış olur. Bunun için önce ön yargıları, yanlış bilgileri ve anlamaları ortadan kaldırmak gerekecektir.*

Sonuç olarak,

Türkiye Cumhuriyeti din devlet ilişkilerinde laikliği esas alıp, bunu anayasal olarak teminat altına alan, tarihi, sosyal ve dini özellikleriyle laikliği uygulama bakımından AB ülkelerinden, dinin yorumlanması ve uygulanışı bakımından İslam ülkelerinden farklılaşan bağımsız ülkedir.

Türkiye'nin din devlet ilişkilerinde laik olması laik ya da seküler olan diğer ülkelerin her hangi birinin model alınmasını değil, tıpkı AB ülkelerinin her birinin kendine özgü laiklik sekülerlik anlayışı ve uygulaması olduğu gibi, Türkiye'nin de laiklik uygulamalarının kendine özgü şartları çerçevesinde uygulanmasını gerektirir.

Din devlet ilişkilerinin bir birinden ayrılması devletin temel dayanağı olan toplumun dinle ilgisinden dolayı ve dinin öğretimi ve patikler bakımından devletle dinin karşı karşıya gelmesi durumunda, devletin kamusal alanı, toplumsal düzeni kontrol etmesi bakımından dinin özüne karışmaksızın müdahaleyi gerektiriyor. Bu durum din öğretiminin toplumsal alanda mevcut olan dini sosyal gerçeklikler dikkate alınarak devletin gözetim ve denetimi altında yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Fert ve toplum hayatını yakından ilgilendiren, toplumun değişim ve dönüşümünde, istikrar ve güvenlik içinde var olması ve ilerlemesi açısından olumlu ya da olumsuz bir etken olarak devreye giren din öğretimi, gerek içerdiği bilgiler açısından gerekse bu bilgilerin

---

²⁸ Claude Gillet, “les lectures: Cours social et écriture révéleé”, Studia Islamica, LXII, MLMLXXXI, s.49.

* Bkz. Bir Arada Yaşamın Dini ve Kültürel Temelleri,

toplumsal alanda yol açacağı yankılar açısından toplumsal gerçekliği dikkate almak zorundadır. Buna bağlı olarak Din öğretimi, dünyada değişen paradigmayı, bunun ürettiği dili anlayıp kendi tarihi, sosyal, kültürel evrenini oluşturan bilgi kaynakları ve gerçeklikleriyle yoğuran, tarihi tecrübe ve bulunduğu stratejik konum açısından yorumlayan bir zihniyetin yansımaları olmalıdır.

Türkiye'nin sosyal yapısı ve dini yapılanmalar dikkate alınarak farklı dini sosyalleşmelere yol açmamak ve toplumsal bütünlüğü sağlamak için Din öğretimi çerçevesinde verilecek dini bilgilerin içeriği yeniden gözden geçirilmelidir. Din öğretimi Alevilik ya da Sünnilik üzerine değil, İslam'ın temel prensipleri üzerine kurgulanmalıdır.

Din öğretimi veren öğretmenlerin sürekli kendilerini yenilemeleri için hizmet içi kurslarından geçirilmeleri gerekir. Hizmet içi eğitimin verildiği yerlerde özel, nitelikli, Türkiye cumhuriyetinin hassasiyetlerini dikkate alan öğretim üyelerinin görevlendirilmesine özenle dikkat edilmelidir.

İlahiyat Fakültelerinde akademik seviyenin yükseltilmesi için belirlenen kriterlerin yanında devletin ve milletin hassasiyetlerini dikkate alıp almama da değerlendirilmelidir.

Din öğretiminde özel ve resmi ayırımını kaldırmak için gereken entelektüel, sosyal ve siyasi girişimlerde bulunulmalıdır.